

V. Raisz Rózsa két új kötetéről

Aki megszelídítette a magyar mondatot. Dolgozatok Mikszáth Kálmán stílusáról. Mikszáth Kálmán Társaság. Horpács. 2008. 75 lap

Szövegszerkezet és stílus Márai Sándor kisprózai műveiben. Pandora Könyvek 11. Líceum Kiadó. Eger. 2008. 138 lap

Aki megszelídítette a magyar mondatot

Mikszáth prózájának stílusa mindig is kitüntetett figyelmet kapott mind a szűkebben értett, azaz magát a nyelvtudomány egyik ágaként definiáló stilisztikában, mind a stílusvizsgálatokra nyitott irodalomtudományban. Jellemző Schöpflin Aladár megjegyzése, amely szerint Mikszáth éppen „a stílus vonalán emelkedik legmagasabbra”. Példaként a korábbi gazdag szakirodalomból Schöpflin mellett itt most hadd utaljak csak Rubinyi Mózes, Herczeg Gyula, a legújabból Eisemann György és Hajdu Péter munkáira. Raisz Rózsa maga is több évtizede hűséges kutatója az életmű stilisztikai

vonatkozásainak, már 1985-ös kandidátusi értekezését is ebben a témában védte meg, disszertációjának címe „Mondat- és szövegszerkezeti jellemzők stilisztikai vizsgálata Mikszáth-novellákban” volt. Az azóta eltelt negyedszázadban is számos újabb jelentős, a szakirodalomba is szervesen beépült eredménnyel járult hozzá a mikszáthi stílus árnyaltabb leírásához.

Jelen gyűjteményében kilenc dolgozatot fogott egybe, ezekben – a címben ígért mondatstilisztikai megközelítés mellett – különböző, hasonlóképpen lényeges szempontokból elemzi Mikszáth szövegeit. A kötet cím egyébként, ahogy azt a bevezetőből megtudhatjuk, Esterházy Péter egyik Mészöly Miklósról szóló írásának erre a megjegyzésére vezethető vissza: „MM [Mészöly Miklós] is változtatott a magyar mondaton. **Nem szelídítette meg, mint a zseniálisan plump Mikszáth,** nem bontotta ki, mint Krúdy, nem nyeste meg, mint Kosztolányi, ennyi tér már nincs” (a kiemelés tőlem: P. J.).

Az első, *Egy Mikszáth-elbeszélés nyelvi világa* című dolgozat az író egyik jellegzetes novellájának, „A Plutó”-nak a komplex elemzése, magában foglalja az élményvilág, az időkezelés stb. bemutatását is, de Raisz Rózsa szerint a „legfontosabb mikszáthi sajátosság [...] ebben a novellában az elbeszélőművészet árnyaltságában, szövegalkotásának, nyelvkezelésének utánozhatatlan finomságaiban rejlik” (6). Ebből következően mindenekelőtt a szövegszerkezetre, a különféle közlésformákra, a mondat szerkezeti típusokra, illetve a mondattani jelenségekre fókuszál, de a komplexitás jegyében szól ezenkívül az elbeszélés szó- és kifejezőkészszerűséről, sőt az írói névadást is elemzi. A második dolgozatban – *A nevek szövegbe épülése egy kisregényben* – „A gavallérok” névadását vizsgálja, a tipizálás mellett azt is feltárva, hogy miképpen épülnek be a tulajdonnevek a kisregény szövegébe. Érdekes és tanulságos hozzájárulás Mikszáth stílusának jellemzéséhez a következő tanulmány is, a *Szállóigék Mikszáth írói nyelvében*. A fő típusok bemutatása mellett a szerző itt is részletesen analizálja azt, hogyan szerkeszti szövegébe Mikszáth a vizsgált nyelvi elemeket. *A Népnyelv, nyelvjárás – és Mikszáth* című dolgozat a példamutatóan alapos fogalmi tisztázás és szakirodalmi áttekintés után „A jó palócok”, a „Tót atyafiak” és egyéb szövegek alapján a népnyelvi eredetű stíluselemek fő típusait mutatja be, a népnyelvi szavakat, ejtészváltozatokat, grammatikai formákat, illetve azokat a népnyelvi jelenségeket, amelyeket Bárczi Géza „stilisztikai eszközök” néven foglalt össze: a fordulatok, a képek, a szólások és a közmondások tartoznak ide. *A Mikszáth írásainak téről* című dolgozat összegző jelleggel mutatja be az író stílusát, amelynek a szerző szerint a következők a legfőbb tényezői: „az elbeszélő nézőpont, a közlésformák sokfélesége és bravúros változtatása; az esztétikai minőség, a művészi magatartás változatai; a különféle nyelvi rétegek használata” (43). *A Mikszáth Kálmán: Szent Péter esernyője* című tanulmány a nagy sikerű regény – már az író életében 17 nyelvre fordították le – nyelvi-stilisztikai jellemzőit veszi számba, ezekre a kérdésekre keresve választ: „Milyen ez a [mikszáthi] hang? Miből ered humora? Mi adja létezését?” Raisz Rózsa a szövegalkotás legfőbb sajátosságaként a közlésformák változtatását határozza meg, lényeges stílustényezőnek tartja ezen kívül a mondatok természetes ritmusát, az írói névadást és szóhasználatot (a regény szóállományának nagy része a korabeli sztenderdhez tartozik, emellett a környezetfestés és a jellemzés eszközeként használt régies, tájnyelvi vagy idegen elemekkel találkozunk). *A Nyelv, irodalmi szöveg és stílus. Szempontok egy Mikszáth-karcolat iskolai elemzéséhez* című dolgozat egy az általános iskolai anyagban is szereplő Mikszáth-szöveg: a „Vidéki alakok” ciklus „A római” című írásának komplex, funkcionális feldolgozásával az „irodalmi, szövegtani és stilisztikai elemzés elválaszthatatlan összefonódását, s mindehhez a nyelvtan szükségességét” (59) is meggyőzően bemutatja. Egy Mikszáth-szövegrészletből kiindulva szép, megszívlelendő gondolatokat tartalmaz anyanyelvünkről a *Nem mind arany, ami fénylik* című rövid írás. A Mikszáth Kálmán Társaság által rendezett megemlékezésen hangzott el az ezt követő dolgozat, a *Mikszáth Kálmánra emlékezve* előadásváltozata. Ennek első bekezdésében idézi Kosztolányitól Raisz Rózsa ezt a stílusportrét: „[Mikszáth] többet tud az alkotás, szerkesztés, stílus csínjáról-bínjáról, mint bármely írónk. Stílusa maga a dallamosság, mely már a vers határait súrolja. Könnyedén odavetett megjegyzéseiben jellem van, mondatainak megformálásában mérték, kritika, önmegtartóztatás. Az ő írása szóról

szóra, mondatról mondatra csalogat, mindig beljebb és beljebb, úgy, hogy az olvasó megigézve követi, akár társalog, akár jellemez, akár elmélkedik” (67). Kosztolányi szép és igaz jellemzéséhez hozzátehetjük azt, amit az ismertett kötet ennek a stílusnak kiváló ismerőjéről bizonyít: Raisz Rózsa azok közé tartozik, akiket az író stílusa valóban „szóról szóra, mondatról mondatra csalogat, mindig beljebb és beljebb”, és akik így valóban a legtöbbet tudják a mikszáthi „alkotás, szerkesztés, stílus csinjáról-bínjáról”.

Szövegszerkezet és stílus Márai Sándor kispróza műveiben

Szintén hosszabb ideje, 1994-től kezdődően rendszeresen publikál Raisz Rózsa Márai Sándor életművéről, főleg rövidebb szövegeiről. A másfél évtized alatt a „szöveg mikroszerkezeti egységeinek stiláris lehetőségeit kutatva a téma a szövegszerkezet általánosabb – főleg a mezoszerkezet, kisebb mértékben a makroszerkezet – vizsgálata irányába tágult” (7). Azaz Raisz Rózsa egy olyan több szempontú, funkcionális módszerű vizsgálatot valósított meg, amelyben egyaránt figyelmet kapott az elbeszélő, a „beszélő én” nézőpontja, az időviszonyok, a tematikus, a szemantikai és a grammatikai struktúra.

A kötet öt nagy fejezetből épül fel: *A szöveg szerkezetéről; A választott szövegekről; A szöveg mikroszintjének vizsgálata; A mezoszerkezeti szint elemzése; A szerkezeti egységek érintkezése.*

Az első, bevezető nagy egység (8–19) az elméleti alapot végzi el a vonatkozó szakirodalom alapos áttekintésével, a következő szövegtani fogalmak és összefüggések itteni értelmezésének világossá tételével: makro- és szuperstruktúrák a szövegben és a szövegtípus, mondat és nyilatkozat, mondatömb, konstrukció típus és bekezdés. Saját gyakorlatában a szerző a mondatot és a mondatömböt mikroszerkezeti, a konstrukció típus és a bekezdést mezoszerkezeti egységként kezeli, azaz a megszorítással, hogy a bekezdés több mezoszerkezeti egységre is tagolódhat. Szövegtagolási elgondolását a fejezet záró részében Szabolcsi Bence „Liszt Ferenc esteje” című monográfiájának előszavát elemezve a gyakorlatban is bemutatja.

A választott szövegekről című fejezet (20–36) elején Szegedy-Maszák Mihály és Lőrinczy Huba osztályozására építve tekinti át Márai műfajait, majd a „rövid szöveg” fogalmát vizsgálja műfajelméleti és szövegtani szempontból. Ezt követően a „Füves könyv” stilisztikai-retorikai, szövegszerkezeti elemzése során ezekre a kérdésekre keresi a választ: összefüggő mű-e a „Füves könyv”; hogyan, milyen formákban jelentkezik benne a retorizáltság; milyen nyelvi formákban fejeződik ki az általános érvényű jelentés; melyek a jellemző konstrukció típusok, illetve szerkezeti megoldások az elmélkedésekben?

A szöveg mikroszintjének vizsgálata során (37–70) „A négy évszak” próza költeményeit, az „Ég és föld” és a „Füves könyv” maximáit és reflexióit elemzi a szerző. Első szempontja a mondat-hosszúság; kiindulópontja szerint „a mondat-hosszúság stilisztikai értékelése a befogadó oldaláról nem a mondat egész (grammatikai mondat, mondatzáró írásjellel lezárt mondat [...]) hosszúsága szerint ítéltető meg, sokkal inkább a tagmondatok (mondat egységek) hosszúsága, bonyolultsága lehet meghatározó”. Ezután először Márai jellemző átmeneti mondatformáit tárgyalja, bemutatva, hogy ezek gyakran hátravetett, toldásszerű részletekkel jönnek létre, idetartoznak aztán a nominális mondatok, a szervetlen közbevetések, a felkiáltó értékű, állítmány nélküli tagmondatok. A fejezet második egységében a fent említett három kötetben szereplő egymondatos szövegeket vizsgálja részletesen. Ezek legtöbbje úgynevezett mondás, szövegszervező elvük azonban változatos, például ellentét, párhuzam, fokozás stb. A mikroszinttel foglalkozó egység következő alfejezetében a Márai-szövegek jellegzetes halmozástípusairól kapunk alapos leírást azzal a tanulással, hogy a vizsgált szövegekben „különösen fontos a retorizáltság, s elmondható, hogy az adjekciós alakzatok általában, a halmozás alakzatainak különféle típusai jellemzően szövegalkotó tényezők a Márai-művekben” (60). Mint azt a mikroszinttel foglalkozó utolsó alfejezet címe is jelzi, ez a rész már átvezetés is a kö-

vetkező szövegszinthez: „A körmondat: átmenet a mezoszerkezet felé”. Ebben az alfejezetben a körmondatra vonatkozó szakirodalom tömör, de igen gondos – az antik retorikáktól a 20. századig terjedő – áttekintése után az „Ég és föld”, valamint a „Füves könyv” jellegzetes körmondatait elemzi a szerző. A részletes analízis összegzéseként megállapítja, hogy „Márai Sándor mondat- és szövegszerkesztését arányosságra törekvő szigorú műgond jellemzi. Körmondatai nemcsak a klasszikus forma által megemelt stílus következtében ünnepélyes hatásúak, hanem tartalmuk is emelkedett: az emberi élet vagy az írói alkotás életfontosságú tényezőiről szólnak, szerkezetüktől eltekintve is értéktelítő stílusban” (69).

A mezoszerkezeti szintet elemezve (71–109) először a szentenciák és az aforizmák szövegbe épülését vizsgálja Raisz Rózsa, korpusza Márai „A négy évszak” című kötete. Különböző mezoszerkezeti megoldásokat mutat be: az egyik típusban például már a tételmondat is szentencia, a kifejtés után pedig merész aforizma következik; van olyan megoldás is, amely nem általános érvényű tételmondatból indul, hanem személyes jellegű bevezetéssel, ilyenkor a generikus értelmet akár a középső rész, akár a záró szentencia vagy aforizma hordozhatja stb. Ezután a szövegszerkezeti egységek logikai kapcsolásait és tömbösödését vizsgálja Márai szövegeiben, feltárva azokban a tudatos szerkesztést és az erős – különböző alakzatokban megvalósuló – retorizáltságot. Az *Egy maxima és egy napló-részlet* című részben a „Füves könyv” egy darabját az 1943–44-es napló hasonló tartalmú részével veti össze, az összehasonlításban bemutatva a jelentésbeli hasonlóság mellett a lényegi szerkezeti különbözőségeket. A *Nézőpont, időviszonyok egy regényrészletben* című alfejezetben az „Egy polgár vallomása” egyik részletét elemezve nemcsak a perszónális narráció nyelvi formáit, hanem a részszöveg logikai, tematikai és modalitásbeli tagolódását is feltárja. A *Funkcionális mondatperspektíva: topik-komment-rendszer* című alfejezetben ugyanezt a részszöveget elemzi a szerző, azzal a céllal, hogy feltárja a szöveg felé mutató sajátosságokat a mikroszerkezeti egységekben: a mondatokban, vagyis azt, hogy a „mezoszerkezeti egységek elhatárolása nemcsak [...] stílris, tematikai, időbeli stb. [...] alapon állapítható meg, hasonlóan megmutatja az egységek határait: különbözőségeit és hasonlóságait az aktuális mondattagolás, más néven a funkcionális mondatperspektíva” (104).

Az utolsó, ötödik fejezetben a szerkezeti egységek érintkezését elemzi a szerző. Elsőként erre a kérdésre keresi a választ: mindig a makroszerkezet tényezője-e a cím? A választ a „Füves könyv” címadásának bemutatásával adja meg. Elemzésében megállapítja, hogy bár a 202 maxima címadása egységes abban a tekintetben, hogy mind *-ról-ről* raggal szerkesztett, rövid, hiányos mondat, „a címek és a szövegek kapcsolata szemantikai szempontból is, továbbá olyan szempontból is különféle lehet, hogy a cím csak globálisan vagy lineárisan is hozzátartozik-e szervesen a szöveghez” (111). A címek rendszerint a szövegtémát határozzák meg, globálisan kapcsolódnak a szöveghez, néhányuk azonban lineárisan is: a szövegkezdő mondat ilyenkor szerkezetileg, grammatikai eszközökkel is jelöli az összetartozást. A második alfejezet tárgya lényegében az elsőével megegyező, ám más a korpusz: *A cím és a szöveg viszonyának további vizsgálata az Órarend című maximákban*. A címetek három szinten vizsgálja: kötetcímek, cikluscímek és a részszövegek címei. Ez utóbbiak között azonos címek is vannak, ezek közül az „Órarend” címűeket emeli ki, és analizálja tüzetesen. A fejezetet záró, *Egy Krúdy-kisregény szerkezetéről: a makroszerkezet és a mezo-, mikrostruktúrák összefüggése* című elemzés Krúdy Gyula „Őszi versenyek” c. szövegében tárja fel árnyaltan a szerkezeti egységek viszonyát, bemutatva, „hogy a kisregény stílusstruktúrájára makro-, mezo-, mikroszinten egyaránt az összetettség és a hierarchizáltság jellemző kognitív jellemzőit tekintve”, szociokulturális rétegzettség szerint a szöveg stílusa választékos, az érték mentén dominánsabb benne az ironikus, értékmegvonó elem, a nyelvváltozatok tekintetében pedig a sztenderd, az irodalmi nyelv csaknem kizárólagos (128).

A könyvet tömör összegzés zárja (*Befejezés*, 129–31), amelyben először a szövegszerkezet tagolódására vonatkozó megállapításokat, elemzési eredményeket, majd a Márai-szövegek szövegszerkezeti, illetve stílusbeli sajátosságaira vonatkozó legfőbb tanulságokat foglalja össze a szerző.

Jó szívvel ajánlható a széles körű szakirodalmi tájékozottsággal, példaszerű alaposággal és kiérlelt szakmai tudással megírt két kötet mind a szövegtan, mind a stilisztika, mind az irodalomtörténet, ez utóbbin belül természetesen mindenekelőtt a Mikszáth- és a Márai-próza iránt érdeklődőknek.

Pethő József
Nyíregyházi Főiskola
BTMK